

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ СТРУКТУРІ ДРАМИ „АДВОКАТ МАРТІАН” ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Драма досліджується крізь призму філософії екзистенціалізму. Аналізуються буттєві модуси образів-персонажів твору в контексті їх життєвого вибору.

Ключові слова: вибір, модус буття, Іов, Авраам, обов'язок, відповідальність.

Р. Барт неодноразово наголошує на понятті тексту як багатовимірного простору, сукупності цитат, що відсилають до тисячі культурних джерел [2, 388]. Драматургія Лесі Українки – це яскрава репрезентація тексту в розумінні французького теоретика, це складна художньо-філософська система, насичена значною кількістю цитат, символів, алюзій, культурних кодів.

Прагнення досягнути глибинні основи людського буття зумовило особливий тип художнього мислення Лесі Українки, який органічно вписується в парадигму екзистенціальних орієнтацій українського філософування межі ХІХ і ХХ століть. Тому екзистенційний дискурс творів письменниці – важлива складова її неповторного художнього світу, яка засвідчує факт входження тексту авторки в загальноєвропейський духовний простір.

Екзистенціальний характер філософських ідей Лесі Українки яскраво виявляється в її вершинних творах, зокрема в драмі „Адвокат Мартіан” (1911).

„Адвокат Мартіан” розвиває екзистенційні інтенції Лесі Українки, які накреслилися в її творах на теми з історії християнства („В катакомбах”, „Йоганна, жінка Хусова”, „Руфін і Прісцилла”). Події драми відбуваються у ІІІ столітті по Різдві Христовім, коли нова віра набуває активного поширення серед римських громадян, але ще не легалізована, змушена боротися за

своє існування. Авторка знову звертається до моделі суспільства перехідного типу, зосереджує увагу на бутті окремої особистості, приналежної до цього суспільства.

„Адвокат Мартіан” має ряд ґрунтовних інтерпретацій. Але екзистенційна проблематика твору розглядалася тільки побіжно. А. Стебельська, розглядаючи героїчні постаті в драмах письменниці, зазначає: „...Це неконечно такі, що свідомо йдуть на тортури і смерть. Леся Українка бачить багато більше героїзму в тих, які відважуються жити для ідеї і виконувати свої обов’язки супроти нації чи громади. Власне, той героїзм життя, не смерті, є провідним мотивом творчості Лесі Українки, і він зближує її до філософії життя Альбера Камю” [13, 223]. До таких героїчних постатей дослідниця відносить адвоката Мартіана („Адвокат Мартіан”) та Долорес („Камінний господар”): «Великі зусилля над собою Мартіана або Долорес, щоб дотримати вірності своїм рішенням, отже справжній своїй „вільній волі”, доказують життєву правду, що воля нікому не дістається даром, її треба здобувати» [13, 225]. Ці міркування А. Стебельської дозволяють виокремити власне екзистенційні аспекти буттєвого модусу персонажа.

З. Генік-Березовська розглядає образ головного героя драми у контексті модерних літературних тенденцій. На її думку, адвокат Мартіан – „тип неоднозначний, але наслідки його душевної роздвоєності, неспроможності оволодіти кризовим моментом тільки завдяки етичним принципам породжують нову трагедію втраченої людини” [5, 222]. І далі: „Неможливість зблизитись із світом, якась абсолютна невідворотність самотності, що цілком закономірно впливає з логіки трагічно підібраних фактів,— все це постає у Лесі Українки знаком тогочасної психології...” [5, 222].

Цікаве розуміння образу адвоката Мартіана містить дослідження А. Панькова і Т. Мейзерської, які звертаються до поняття трагічної вини і крізь призму цього поняття аналізують життєву колізію персонажа: „Мартіан несе трагічну вину, що

звалюється на героя уже в сфері його вибору. Він нічого не може змінити. Ратуючи за звільнення душ, сам стає невільником власного обов'язку, власної совісті" [12, 52].

До аналізу драми „Адвокат Мартіан” із позицій філософії екзистенціалізму звертаються Н. Михайловська [9], А. Матющенко [8].

Інтерпретаційну лінію, накреслену в працях названих дослідниць, продовжує О. Бартко, яка розглядає образ адвоката Мартіана за допомогою схеми „особистість у герметичному просторі”. На її думку, філософський сенс драми „Адвокат Мартіан” полягає у „співвіднесеності змісту і меж індивідуальної свободи волевиявлення з виконанням обов'язку перед суспільною групою, загостреній до екзистенційного звучання проблемі життєвого вибору” [3, 159]. Змістовні зауваження дослідників акцентують важливі моменти в екзистенційній структурі драми, засвідчують знаковість екзистенціальних категорій при аналізі художнього тексту.

„Адвокат Мартіан” побудований за принципом класицистичної п'єси, тому всі його колізії максимально напружені, окреслюються у вимірах одного дня. День адвоката Мартіана стає справжнім екзистенційним проривом: у ньому тісно єднається минуле, теперішнє та майбутнє. У цьому дні – вся історія буття людини, яка прагне вберегти свою цільність, внутрішню гармонію. А тип характеру героя, майстерно виписаний Лесею Українкою, – це тип автентичної особистості, на диво цільної, якщо зважити на контекст творчості європейських, українських модерністів з їх загостреною увагою до проявів внутрішньої роздвоєності людської психіки, її невірноваженості. Досить згадати творчість Ш. Бодлера, французьких символістів П. Верлена, А. Рембо, С. Малларме та ін. Серед творів українських письменників репрезентативними є художні тексти П. Карманського („З теки самовбивці”), А. Кримського („Пальмове гілля”, „Андрій Лаговський”), М. Коцюбинського („Цвіт яблуні”), М. Хвильового („Я (Роман-

тика”)). Власне, і в творчій спадщині Лесі Українки теж є тип невротичної особистості (образи Люби Гощинської, Одержимої, Кассандри).

На такому тлі дуже цікавим виявляється тип людського характеру, змальований в образі адвоката Мартіана. Цікавим у тому сенсі, що навіть попри внутрішню драму, персонаж виказує велику силу волі, цільність своєї натури. Цінним є міркування М. Моклиці про те, що в творі „на наших очах відбувається сходження звичайної людини на вершини надзвичайного стоїцизму, самовідречення” [10, 335].

Образ адвоката Мартіана – це тип аристократа духу. Всі вияви зовнішнього та внутрішнього життя героя виказують його високу духовну культуру, порядність, чесність. У праці Мартіан дотримується порядку. Це людина, що звикла зважувати свої вчинки. Герой – поважний, законослухняний римський громадянин. Буттєва ситуація Мартіана ускладнюється тим, що він мусить таїти свою приналежність до християнської громади, оскільки як безстороння, нейтральна людина зможе більш успішно захищати християн у суді.

І. Бетко виділяє в образній структурі драми біблійний „архетип Іова-праведника, вірність якого Бог піддавав численним суворим випробуванням” [4, 33]. Цікаві думки про постать Іова знаходяться в праці С. К’еркегора „Страх і трепет”. На думку І. Нарського, «для К’еркегора діалог Іова з самим собою, поєднаний з його апеляцією до Бога, – це звернення до людей „вчителя людства”, і те важливо, що данський мислитель побачив у цьому зверненні, – вияв покірності: „Господь дав, Господь взяв, нехай святиться ім’я Його!” Покірність виявляється у всіх „митях” і страдницьких, і радісних „повторів”...» [11, 114].

Біблійний архетип Іова-страдника простежується і в художній структурі твору Л. Андрєєва „Життя Василя Фивейського” (1903). Повість російського автора може прочитуватися як екзистенціальний текст, що засвідчує суголосність ідей, філософ-

ських орієнтацій у творчості двох письменників. На відміну від твору Лесі Українки, історія Іова – концептуально, послідовно введений у канву повісті Л. Андреева текст, в якому біблійні реалії змінені на реалії життя російського сільського священика, незмінною ж залишається суть віри героя, його покірності Господній волі. Показовий уривок, коли о. Василій після втрати маленького сина та усвідомлення того, що жінка від горя почала пити, йде в поле, щоб на самоті виказати Богу свою віру:

„Поздней ночью ... о. Василій ... отправился в поле... Была долгая и мертвая тишина.

И далеко за селом, за много верст от жилья, прозвучал во тьме невидимый голос. Он был надломленный, придушенный и глухой, как стон самой великой бесприютности. Но слова, сказанные им, были ярки, как небесный огонь.

– Я – верю,– сказал невидимый голос.

Угроза и молитва, предостережение и надежда были в нем”

[1, 110–111].

У драмі Лесі Українки не так яскраво репрезентований біблійний архетип Іова. Але його „сліди” легко віднайти, якщо враховувати особливу побудову моделі буття головного персонажа, який чимало втрачає, та все ж залишається вірним своєму обов’язку, ідеям християнства. Всі випробування, які випали на його долю,– це випробування на автентичність існування.

Випробування адвоката Мартіана побудовані за логікою розвитку сюжету: спочатку від героя йде дружина, далі власний шлях обирають діти Аврелія та Валент, наступним етапом є епізод із хрещеним сином Ардентом, завершальна стадія випробувань – смерть маленької небоги Люцілли. І всі випробування Мартіан переносить задля віри. А віра, як твердить С. К’єркегор,– це «такий парадокс, що те, яке в ній „внутрішнє”, вище, ніж „зовнішнє”» [7, 117]. Тут слушним видається спостереження О. Турган, що духовний дім Мартіана – „це його віра, його праця задля неї, і тому якийсь відступ від цього

оцінюється як руйнація дому, що набирає значення громади, батьківщини...” [14, 147].

У праці С. К’еркегора „Страх і трепет” чимало місця відведено з’ясуванню буттєвої колізії Авраама. Відома біблійна історія про випробування Авраама (принесення в жертву сина Ісаака), на думку данського мислителя, містить у собі глибокий філософський сенс і тісно пов’язана з поняттям абсолютного обов’язку: „Абсолютний обов’язок може привести до вчинку, забороненого етикою, але в жодному разі не може відняти любові у лицаря віри. Це якраз і покаже випадок Авраама...” [7, 121]. У драмі „Адвокат Мартіан” знаходимо і „сліди” біблійної історії Авраама. Поняття „лицаря віри” можна застосувати і в аналізі образу Мартіана.

Біблійна ситуація Авраама, який повинен був довести Богу свою любов через жертвоприношення власного сина, накладається у тексті драми Лесі Українки на стосунки Мартіана з його дітьми – Аврелією та Валентом. Обставини примушують Мартіана вести подвійне життя, приховувати свою віру. Діти адвоката живуть під тиском цієї ситуації. Коли дочка і син говорять батьку про право на вибір власної життєвої шляхи, Мартіан розуміє, що дім, нав’язаний спосіб існування для них був в’язницею. У розмові з Ізогеном, значним християнином із кліру, герой робить висновок: „Я, мов ідолянин, / дітей своїх на жертву рокував, / я положив їх на вогонь повільний – / тепер вони конають” [15, VI, 34].

С. К’еркегор підкреслює трагічну самотність лицаря віри, який може „опертися тільки на самого себе... Страждання каже йому, що він іде вірним шляхом і є вільним від нищих устремлінь, бо душа його надто серйозна для цього” [7, 126]. Мартіан із розумінням ставиться до вибору дітей: „Я ж не можу більше / заковувати в кайдани рідні душі. / Я мушу бути сам. Таким, як я, / не можна мати кривної родини, / не можна й другом називати нікого...” [15, VI, 67]. Пройшовши всі випробування, герой залишається вірним своєму обов’язку, вірі.

Посивілий, самотній, але сильний, незламний духом, Мартіан і далі працює, сповняючи свою місію.

За спостереженням Л. Дем'янівської, драматичну поему „Адвокат Мартіан” Леся Українка «побудувала за принципом монодрами, як „Кассандру” чи „У пущі”. Всі сюжетні лінії в ній пов’язані з образом центрального героя, допомагають зрозуміти його світобачення й психологію, його внутрішній світ» [6, 230]. На наш погляд, сюжетні лінії, пов’язані з образами Аврелії, Валента, Ардента, Альбіни та Люцілли, теж своєрідно моделюють буттєві ситуації названих персонажів. Справді, вони слугують відповідним фоном, який освітлює внутрішнє буття Мартіана. Але не можна залишати поза увагою і модель їхньої життєвої ситуації, у якій теж багато екзистенційних моментів.

Ситуація Аврелії яскраво виявляється в її розмові з батьком. Бажання дочки жити з матір’ю та вітчимою пояснюється тим, що „рідна хата / в темницю обернулась...” [15, VI, 16]. Образ темниці – це художній символ герметичного простору, в якому дівчині важко виявити свою індивідуальність. А потреба в самореалізації – актуальна для героїні. Слушним є міркування О. Бартко, що «для Аврелії, як для жінки, ця замкненість є повною, не обмеженою жодним часовим інтервалом, по суті безкінечною в координатах замкненого суспільства, без перспективи прояву індивідуальної свободи дій, без можливості реалізації внутрішнього „Я”...» [3, 163].

Саме потреба в самореалізації, у віднайденні сенсу свого існування керує вчинком дівчини. Вибір піти з дому батька дався їй нелегко. Але це був її власний вибір, заявка на право жити згідно з власними переконаннями та устремліннями. У словах Аврелії з’являється опозиція живої / мертвої віри. На питання батька, чи вірить вона в Христа, героїня відповідає: „Я вірю, тільки віра тая мертва...” [15, VI, 17]. Ця опозиція була і в попередніх драмах Лесі Українки. Вона утверджує ідею діяльного життя, діяльної віри, коли власні переконання підтримуються вчинками. У світогляді Аврелії багато від поган-

ського, античного замилювання красою: «Я тільки безборонно бачу в вікна / на вулицях весь ідолянський культ... / і думаю: „Ся віра неправдива, / але чому в ній стільки є краси, / а наша правда так убого вбрана?..» [15, VI, 21].

Знакову роль у ситуації Аврелії відіграє дискурс мовчання. У розмові з батьком дівчина не може бути до кінця щирою: „Я, тату, / мовчатиму, щоб не гнівить тебе...” [15, VI, 15]. Тут виявляється субординація в сім’ї, повага до старшого, покора батькові. Але поступово емоційний тон розмови підвищується, її апогеєм є спогад Аврелії про відвідання цирку, в якому карали християн: „А все-таки то був єдиний раз, / що я побачила на власні очі / ту вищую красу, таку живу, / таку страшну...” [15, VI, 22]. Мрії дівчини про активне виявлення своєї позиції не можуть втілитися в батьковому домі, бо Мартіан хоче, щоб дочка „тільки серцем Богові молилась” [15, VI, 23]. Мовчання як спосіб заховати себе справжнього – не вихід для Аврелії. Вона зізнається батькові: „Уста замкнувши, ти замкнув і серце, / і я не хочу більше прислухатись, / що там в ньому, як у темниці стогне, / нехай умре і стогін...” [15, VI, 24].

У своїй буттєвій ситуації Аврелія виявляє стійкість та рішучість здійснити своє призначення. Вона бунтує проти „герметичного” існування, прагне активного життя. Але на згадку про дім дівчина забирає листочок агави. Цей маленький штрих розкриває її почуття до рідного дому, до батька, якого важко покидати.

Модус буття Валента теж визначається закритістю його життєвого простору. Героя пригнічує неможливість відкрито говорити про свою позицію, почуття зайвості. У словах Валента з’являється символічний образ каменя спотикання, яким, на його думку, є він з Аврелією для батька: „Ми в тебе в домі тільки б у т и смієм, / а ж и т и нам не можна, щоб не стати / для тебе каменями спотикання / на трудному шляху” [15, VI, 27]. Опозиція бути / жити теж визначається відсутністю / наявністю активного, діяльного начала. Образ каменя спотикання – знак

перешкоди на життєвому шляху не тільки самого Мартіана, але і його дітей.

Для Валента важким видається шлях замовчування, приховування власного „Я”: „Між ідолян і християн одмінком / холодним та оспалим я блукаю... / Ніхто не знає, що в мені кипить!” [15, VI, 28]. Він прагне діла, як і його сестра. Вибір Валента – це шлях до слави: „Чин живий / або живеє слово – се талан мій...” [15, VI, 31]. На думку персонажа, вступ до римського війська допоможе йому реалізувати себе.

І дочка, і син Мартіана ставляться з повагою та любов'ю до батька, але їхній вибір – це вибір бути собою, жити справжнім життям. Вони не можуть розділити батькову долю, бо кожний індивідуально виявляє свої життєві прагнення. Позиції дітей та батька побудовані на своєрідному протиставленні живої, діяльної / мертвої, змушеної приховуватися віри. Але це протиставлення має сенс тільки в плані смислобуттєвих пошуків Аврелії та Валента, бо шлях Мартіана у багатьох моментах дублює шлях Месії, а це болісний „вибір небесного в земному житті”, „шлях на Голгофу” [10, 334]. У тексті драми незримо присутній образ Месії. „Мовчазно терплячи наругу й муки, / Син Божий звеличав вінець терновий / над всі вінці земні... Т о був тріумф” [15, VI, 29],– каже Мартіан. І обирає саме такий тріумф, тріумф духу над цінностями земного світу.

Іншу буттєву модель репрезентує образ Ардента, хрещеного сина Мартіана. У його душі вирує діонісійська стихія. Шлях Ардента – це революційний шлях, суголосний з позиціями Раба-гебрея („В дому роботи, в країні неволі”) та Неофіта-раба („В катакомбах”). Ардент бунтує не тільки проти поганської віри, але й проти самого церковного кліру, який вимагав послуху, покори від молодого людини. Розбивши поганську статую, юнак вчинив так, як йому підказувала його пристрасна натура.

Не можна оминати і образів Альбіни та Люцілли, сестри й небоги Мартіана. У постаті Люцілли синтезується античний та християнський світи. Ця дівчинка – уособлення переходового

часу, тип невротичної особистості, нестійкої, внутрішньо розхитаної. Буттєвий модус і Альбіни, і самої Люцілли визначається стражданням, болем, страхом бути викритими. Напружена атмосфера, в якій жила ця сім'я, підкреслює межовий характер їх існування, максимально загострює їх буттєву колізію. Образ смерті, цієї фундаментальної, за екзистенціалістами, життєвої ситуації, виринає у кінці драми як кінцевий етап випробувань головного героя. Смерть Люцілли вкотре впевняє Мартіана в тому, що він повинен жити самотньо. На думку М. Моклиці, „за свій вибір небесного він мусить в земному житті відмовитись від всього, що є цінністю цього життя: добробут, сім'я, прив'язаність, товариство” [10, 336].

Драма „Адвокат Мартіан” – це, на наш погляд, єдиний сюжет на тему вірності своєму існуванню. Від цього концептуального моменту розходяться всі лінії твору, вбираючи в себе супутні проблеми, пов'язані з існуванням особистості в складних перипетіях історії. Екзистенційний сенс п'єси – у загостренні проблеми вибору, який зумовлює автентичність / неавтентичність людського буття.

Типи людських характерів, зображених в „Адвокаті Мартіані”, – це типи вольових натур із неповторним внутрішнім світом. Найбільш цільною є постать адвоката Мартіана, який пройшов трагічну ініціацію на право бути справжнім лицарем віри, обов'язку. Інші персонажі драми не тільки слугують тлом для розгортання буттєвої колізії Мартіана, але й самі репрезентують певний модус людського існування, в якому центральним є прагнення самореалізації.

Культурний світ твору будується на художньому „зчепленні” двох світів – античного й християнського. Така побудова забезпечує модус перехідності в тексті, увиразнює екзистенційні драми буття персонажів, наголошує на першозначимості поняття „вірності собі” в структурі їх смислбуттєвих пошуків.

Література

1. Андреев Л. Жизнь Василия Фивейского // Андреев Л. Избранное.– Горький: Волго-Вятское книж. изд-во, 1979.– С. 104–160.
2. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика; Поэтика: Пер. с фр.– М.: Прогресс, 1989.– С. 384–391.
3. Бартко О. „Адвокат Мартіан”: свобода особистості в герметичному просторі // Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр.– Луцьк: Волин. обл. друк., 2003.– С. 159–167.
4. Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки // Слово і час.– 1991.– № 3.– С. 28–36.
5. Генік-Березовська З. Драматична творчість Лесі Українки в тогочасному літературному контексті // Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм.– К.: Гелікон, 2000.– С. 213–226.
6. Дем'янівська Л. Леся Українка // Історія української літератури. Кінець XIX – початок XX ст.: У 2 кн.: Підручник / За ред. О. Д. Гнідан.– К.: Либідь, 2005.– Кн. 1.– С. 181–247.
7. Кьеркегор С. Страх и трепет // Философские науки.– 1991.– № 6.– С. 116–127.
8. Матющенко А. Час героя: Українська драматургія першої третини XX століття.– К.: ПЦ „Фоліант”, 2004.– 125 с.
9. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі XIX – першої половини XX ст.– Л.: Світ, 1998.
10. Моклиця М. Драматургія Лесі Українки: Pro et contra християнства // Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика.– Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002.– С. 337–343.
11. Нарский И. Диалектические контрверзы морального сознания // Философские науки.– 1991.– № 6.– С. 112–116.
12. Паньков А., Мейзерська Т. Міфологема неволі і звільнення в контексті драматургії Лесі Українки // Паньков А., Мейзерська Т. Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми.– О., 1996.– С. 42–61.
13. Стебельська А. Образи волі і рабства в драмах Лесі Українки // Леся Українка. 1871–1971: Зб. пр. на 100-річчя поетки.– Філядельфія, 1971–1980.– С. 207–232.
14. Турган О. Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність (Шляхи сприйняття і засвоєння).– К., 1995.

15. Українка Леся. Адвокат Мартіан // Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т.– Т. 6.– К.: Наук. думка, 1977.– С. 9–70.

Kuzma O. The Problem of Choice in the Existential Structure of Drama “Advocate Martian” of Lesya Ukrainka.

Drama “Advocate Martian” is investigated through the light of philosophy of existentialism. The character’s way of life is analyzed in the context of their vital choice.

Key words: choice, way of life, Iov, Avraam, duty, responsibility.